

TANÍTÓI EGYLETEK EURÓPÁBAN ÉS MAGYARORSZÁGON A 19. SZÁZADBAN*

Kéri Katalin–Kissné Zsámboki Réka–Varga László

Bevezetés

A civil szervezetek, társas egyesületek kutatásának nemzetközi és hazai viszonylatban is évszázados múltja van. A forrásokból látszik, hogy a 19. században több fogalmat is használtak annak kifejezésére, hogy azonos érdeklődésű vagy szakmabeli személyek saját elhatározásukból szerveződtek: a társas kör, az olvasókör, a pártoló társaság, az egyesület, az egylet is gyakran megjelenik a korabeli szövegekben. Dobrovits Sándor 1932-ben kiadott, *Budapest egyesületei* című munkája elején adott definíciója az egyesület fogalmáról ma is helytálló: „Az egyesület (...) meghatározott, nem kereseti célból alakult, szabad társuláson alapuló, állandó jellegű társadalmi szervezet.” (Dobrovits 1932: 3) Kiss Zsuzsanna szerint „az egyesületekre, mint a modern polgári demokrácia, az individualizálódás és a polgári emancipáció első intézményeire tekintettek” (Kiss 2006: 223).

Az egyesületek történetével foglalkozó kutatások fókuszát tekintve nem csupán abban látszik különbség, hogy melyik korszak vagy milyen tartalmi szempont alapján történik egy adott egyesület vizsgálata, hanem az elemzés háttérét adó elméleti és kutatómódszertani háttér vonatkozásában is. A jogi, statisztikai, politika-, társadalom- vagy szakmatörténeti alapozású kutatások gazdag eredményei mára fontos alapot jelentenek az átfogó, korszakokon és országokon átívelő áttekintésekhez. Dobrovits például úgy gondolta, hogy statisztikai kutatások nélkül lehetetlen felmérni és megérteni az egyesületek társadalompolitikai és gazdasági jelentőségét. (Dobrovits, 1932: 5) Mások leginkább jogtörténeti kutatásokat folytattak a civil szervezetekkel kapcsolatban (L. pl. Domaniczky 2012).

Az újabb – 1980-as évektől indult – kutatások pedig Kiss Zsuzsanna szerint főként társadalomtörténeti alapozásúak (Kiss, 2006:223). Ehhez kapcsolódik az a számos, nemzetközi és hazai kutatói törekvés, melyek eredményeként mára már fontos és bőséges információval rendelkezünk egyes települések vagy vármegyék egyleti életéről, konkrét egyesületek tevékenységi területéről, a civil szféra kimagasló szervezői egyéniségeinek életútjáról, a hazai és külföldi egyletek közti kapcsolatokról. Az egyesületek, azok tagjai adatainak feltárása és összevetése mellett (egyes települések, felekezetek, szakmák, korszakok, de akár országok esetében) fontos tehát „az egyesületi jog alakulásának vizsgálata, az egyleti tevékenység elemzése, továbbá a társaságokkal kapcsolatos hatás- és recepciókutatások” (Kéri 2019: 21), valamint az egyesületek kiadványozási gyakorlatának és eredményeinek a feltárása, a szervezeti alakulások nyomon követése.

A 19–20. század fordulóján megjelenő, legelső nagyobb lélegzetű összefoglalásokban a szerzők részletes leírást adtak egy-egy civil egyesülés munkájáról, vagy igyekeztek számba venni – valamilyen szempont szerint csoportba rendezve – egy adott korszak, terület vagy szakma egyesületeit. Erre tanulmányunk témájához kapcsolódóan jó példa Csáky Albinné (1895): *A Nőkérdés – A Mária Dorothea-egylet tíz éves fennállásának ünnepsége* című műve, vagy Peres Sándor 1896-ban megjelent, *A magyarországi tanító-egyesületek története* című, igen adatgazdag könyve.

Tanulmányunk azokra a 19. századi tanítói egyesületekre összpontosít, amelyek működéséről, történetéről Magyarországon az elmúlt másfélszáz évben számos fontos, önálló mű és műrészlet született. Peres Sándor és mások régi munkái adataiból kiindulva, azokat számos új eredménnyel és vizsgálati szemponttal kiegészítve, a közelmúlt és napjaink neveléstörténettel foglalkozó kutatói közül Donáth Péter, Németh András, Nagy Péter Tibor, Szabolcs Éva, Baska Gabriella, Nagy Mária, korábban Mészáros István, Kelemen Elemér, Kotnyek István, Felkai László, Regős János és mások végeztek fontos forrásfeltáró és -elemző munkát.

Társas önszerveződések, civil egyesületek és szakmásodás a polgárosodás időszakában

A 19. században a nyugat-európai nagyvárosokban alapított egyesületek mintájára számos olyan, hosszabb-rövidebb ideig (néha akár napjainkig is) fennálló önszerveződési forma jött létre hazánkban, amelyek tagjait kevésbé a származásuk kötötte össze, sokkal inkább közös céljaik, érdekvédelmi törekvéseik vagy éppen a szakmájuk. Tóth Árpád reformkori pesti egyesületekről írott, *Önszervező polgárok* című munkájának fűlszövege szerint „Ez részben annak köszönhető, hogy a szervezkedő városlakók által kitűzött célok – a szegénykérdés kezelése, az igényes, kulturált szórakozás intézményeinek megteremtése, a korszerű műveltség terjesztése vagy a gazdasági fejlődés elősegítése – fontos és reális feladatnak látszottak, és hogy megvalósításukhoz elegendő akarat és anyagi erő gyűlt össze; részben viszont a társadalmi korlátok tiltó erejének gyengülésével magyarázható.” (<https://harmattan.hu/onszervezo-polgarok>)

Egy, a tanítói és tanári egyletekről írott tanulmányában Nagy Mária azt írta, hogy a társas önszerveződések, az egyesületi élet hazánkban a reformkor óta a politikai köztudat része. „A kisebb társas közösségi szinterek az egyéntől elidegenedő közhatalom és a közhatalomtól eltávolodó egyének közti kapcsolódás számos, önkéntes társuláson alapuló intézményét, emberi léptékű, ám a nagyobb közösséghez tartozás tudatát sokféleképpen szolgáló kis köröit jelenthetik.” (Nagy 1996: 202) Dobrovits azt fogalmazta meg, hogy az egyesületi jog 1867-ig a jogszokásokon alapult és tulajdonképpen egyesületi szabadság volt Magyarországon (1932: 8). Azt követően – ahogy 2012-es tanulmányában Domaniczky is kifejtette – jelentősen változott a helyzet, hiszen a dualizmus időszakában nagyon fontos jogpolitikai célkitűzéssé vált az egyesületek helyzetének rendezése, ehhez az egyesülési jog kodifikációja, amihez az 1867-ben elfogadott ausztriai törvény adott mintát (Domaniczky 2012: 1). A kiegyezés után így hát Magyarországon – bár önálló egyesülési törvényt végül nem alkottak – több olyan törvény és rendelet is született, amelyek tartalmaztak általános részeket az egyesületek alapításával és működésével kapcsolatosan, köztük voltak például az 1868: XXXVIII. törvénycikk tanítóegységekről szóló részletei. Később, Tisza Kálmán 1508/1875. BM rendelete a megalkotását követően az egyesületek felügyeletét a belügyminiszter látta el, hozzá tartozott az alapszabályok láttamozása is. Az egyesületek összeírásának javaslatát ugyan már Fényes Elek felvetette 1848-ban, az első, hivatalos adatokon nyugvó statisztika azonban csak 1862-ben készült el, az MTA Statisztikai Bizottsága jóvoltából. Az első, teljeskörű, országos adatfelvételre pedig 1878-ban került sor, amikor is 3995 egyletet írtak össze. (Sebestyén 2003: 373) Az igen tetemes számú egyesület között ott találhatjuk a tanítóegyleteket is.

A tanítóság esetében az egyletekben való tömörülés a szakmászodási folyamat szerves része volt a dualizmus korában. A 19. századi európai modernizáció egyik fő sajátossága volt ugyanis a szakértelmiség, a modern szakmák dinamikus fejlődése. A professzionalizáció nem (volt) más, mint a különböző értelmiségi feladatköröket ellátók tevékenységekörének hivatássá válása. Ehhez a szakmai végzettség megszerzése mellett a szakmai érdekérvényesítés intézményeinek a megteremtése, szakmai testületek, folyóiratok létrehozása és a szakmai-etikai normák kimunkálása, tágabb társadalmi közösséggel való elfogadtatása is hozzátartozott (Gyáni–Kövér 2006: 81). A századvégre a pedagógusi, így a tanítói pálya is komoly szaktudáson és felkészültségen alapuló lett. Ennek összetett folyamatait nemzetközi viszonylatok vázolásával hazánkban legrészletesebben Németh András foglalta össze (2012). A tanítói szakma folyamatos magas szintű művelésének, a képzőkben elsajátított diszciplináris és nevelésmódszertani ismereteknek a szinten tartása, fejlesztése, az ön- és továbbképzések folytatásának Magyarországon nagyon fontos színterei voltak a – főként az 1867-es kiegyezés, majd a népoktatási törvény elfogadása után sorra megalakuló – tanítói egyletek, melyek az érdekérvényesítést, a kollegialitás erősödését is segítették.

Ezek mellett a professzionalizáció lényeges eleme volt a többek között éppen az egyletek működéséről is tudósító, részben éppen az egyletek tevékenységének

fontos részét jelentő, a vitákhoz és az érdekérvényesítéshez teret adó pedagógiai sajtó kibontakozása (Kéri 2013).

Nagy Mária kutatásai szerint Magyarországon – lévén, hogy az iskolarendszer és -szerkezet a kontinentális modell szerint épült ki, vagyis már a 18. századtól kifejezetten fontos volt az állam szerepe – a tanítói egyesületek esetében egyszerre volt jellemző az alulról jövő önszerveződés, az önépítés, valamint a felülről, az oktatáspolitikai irányából érkező, központi előírásokkal szabályozott építkezés (Nagy 1996: 202). A jelenséget nemzetközi kontextusba helyezve kitűnik, hogy az egyesületté szerveződés a nyugati világ más országaiban is hasonlóan ment végbe.

Tanítói egyesületek létrejötte a világban: néhány példa

Akkor, amikor magyarországi egyesülettörténeti kutatásokat végzünk, mindig lényeges a hazai sajátosságokat külföldi példákkal összevetve értelmezni. A tanítóegyletek esetében épp úgy, mint például a sok eredményt felszínre hozó, a nők érdekeiért dolgozó civil szerveződéseknel is (Burucs 1993; Borbíró 2007; Kéri 2019), szükséges a tágabb keret ismerete, a pedagógus-szakmások lépései ugyanis a nyugati világban másutt is végbementek, és ennek a folyamatnak fontos velejárója, részben mozgatórugója is volt a színes és aktív egyleti munka. Újabb kutatások tárgya lehet a hazai tanító- és tanáregyletek nemzetközi kapcsolódásainak, beágyazottságának vizsgálata, ebben a tanulmányban ehhez csupán egy rövid, előzetes áttekintést adunk néhány külföldi sajátosságról.

Az Amerikai Egyesült Államokban számos kisebb létszámú és hatókörű, valamint két igen jelentős, a tanítókat és tanárokat összefogó, máig létező szervezet létesült a 19. század közepén. Az egyik az 1857-ben alapított *National Education Association* (NEA), a másik pedig az *American Federation of Teachers* (AFT). (<https://www.aft.org/>) Az előbbi felülről létrehozott, a politikai döntések befolyásolásának szándékával szerveződött, abban az időszakban, amikor az iskolakötelezettségről, az iskolákról számos vita folyt. Az AFT viszont – mely az 1897-ben létrejött *Chicago Teachers Federation* továbbfejlesztett, kiterjesztett változata volt – kifejezetten alulról szerveződött és mint oly sok más, európai tanítói és tanári egyletnek is, az volt a fő célkitűzése, hogy egységes fellépéssel, hatékony szakmai érdekvédelemmel javítson a pedagógusok anyagi helyzetén, beleértve ebbe a fizetésemelést és a nyugdíjak kérdését. Voltak olyan vezetői is ennek a szövetségnek, akik a munkásmozgalommal szövetkeztek, ám ez nem váltott ki a tagok között maradéktalan egyetértést. (Napjainkban tulajdonképpen mindegyik nagy múltú amerikai egyesület szakszervezetként működik és fontolgatják az egyesülést, hogy még hatékonyabban tudjanak fellépni a pedagógusok érdekében.)

Európa országaiban az iskoláztatás kiszélesedésével, a pedagógusképzés kiépítésével összefüggően a 19. századtól ugyancsak szerveződtek különböző, az oktatásügyhöz, a tanítói vagy tanári professzionalizációhoz, a szakmai érdekérvényesítéshez kapcsolódó testületek, egyesületek.

Az Egyesült Királyságban, ahol az iskolák fenntartása, a rendszer irányítása nem állami, központosított modell szerint zajlott, hanem alulról jövő magánkezdeményezések és finanszírozás útján, a 19. század során a tanítói egyesületek főként az oktatás hatékonysága, az egyes módszerek támogatása érdekében léptek fel.

A *National Society* például a Bell-féle módszert és az anglikán egyházzal összhangban álló oktatást, míg a *British and Foreign School Society* a Lancaster-módszert támogatta. (Porcher 2020)

Az oktatási rendszer kiépítése szempontjából Franciaországban egy másik, az ún. „kontinentális modell” volt meghatározó. Az országban – jóllehet, már az 1791-es alkotmány kilátásba helyezte a mindenkire kiterjedő, ingyenes közköztartási rendszer létrehozását, és reformjavaslatok sora született – valójában csak az 1880-as években következett be jelentős fordulat: a Jules Ferry-féle, 1881-es oktatási törvény kötelezővé tette az elemi iskolai tanulást és „öt éven belül megvalósult az oktatás átfogó állami irányításának rendszere” és „a francia iskolák politikai újraépítése hamarosan a III. Köztársaság jelképévé vált” (Ramirez–Boli 1989:19). Meyers kutatásai azt támasztják alá, hogy a francia tanítóság professzionalizációja nem volt más, mint „kísérlet (...) társadalmi pozíciójuk újradefiniálására” (Meyers 1989: 41). Hasonlóan mint Magyarországon, abban az időszakban a francia tanítók nem iskolai feladataik egy jelentős része is felekezetükhöz kötődött, például kántor volt. A századfordulóra a francia tanítóság tagjai számos módon és fórumon fejezték ki azt az igényüket, hogy függetlenedni kívánnak az egyháztól. René Raymond szerint sokan közülük lelkes antiklerikalisták lettek (idézi: Meyers 1989: 46). Az 1880-as évektől élénkült meg igazán Franciaországban a tanítói egyesületek működése, ottani nevükön ezeket vagy *pedagógiai köröknek* (*cercles pédagogiques*) vagy *baráti társaságoknak* (*amicales*) hívták. Az érdekérvényesítési törekvések mellett, hasonlóan, mint Magyarországon, ezek a szervezetek az önképzés, a modern pedagógiai módszerek és tantárgyi tartalmak megismerésének és megvitatásának színterei is voltak. Az évtized közepére már felmerültek az igények országos tanítói egyesület létrehozására és az 1884-ben született, egyesülési jogról készült törvény adta lehetőséget kihasználva, 1887-ben létre is jött a Világi Tanítók és Tanítónők Szakszervezete (*Syndicat des Instituteurs et Institutrices Laiques*) (Meyers 1988: 54). Ezt követően az oktatási miniszter, Eugène Spuller fellépésének köszönhetően volt egy megtorpanás az egyetálapításokban, a századelőn viszont eljutottak a szakszervezet létrehozásáig. (Ugyancsak Franciaországban, Célestin Freinet (1896–1966) néptanító kezdeményezésére, a 20. század derekán jött létre a „modern nevelés” iránt elkötelezett pedagógusok mozgalma, a Modern Nevelés Szövetkezeti Intézete, az *Institut Cooperatif de l'École Moderne* (ICEM). Az 1950-es évektől az ICEM már nem volt képes átfogni a világszintű mozgalmat, ezért 1957-ben létrejött a FIMEM, a Modern Iskolák Mozgalmainak Nemzetközi Szövetsége (*Fédération Internationale des Mouvements de l'École moderne*), amely 35–40 olyan ország nemzeti mozgalmát egyesíti napjainkban is, amelyek magukénak vallják Célestin Freinet pedagógiai elveit és gyakorlatát (Kissné Zsámboki 2015).

A FIMEM 1968 óta minden második évben nemzetközi kongresszust szervez, ez a RIDEF (*Rencontre Internationale des Éducateurs Freinet*, azaz a *Freinet Pedagógusok Nemzetközi Kongresszusa*) (<https://www.fimem-freinet.org/en/taxonomy/term/115>).

Tanítói egyesületek Magyarországon

Peres Sándor, aki a tanítói egyesületi szerveződés történeti lépéseit is bemutatta fentebb már idézett, 1896-os elemzésében, egészen az 1777-es I. *Ratio educationis*-hoz vezette vissza a szálat, amikor is a Mária Terézia által kiadott tanügyi szabályzat elrendelte, hogy a különböző iskolatípusokban rendszeresen tartsanak tanári gyűléseket (Friml 1913). Magyarországon a Pestalozzi szellemében működő, Kishonti evangélikus ágostai hitvallású tanítóegyesület volt a legelső, amely már 1786-ban megalakult (Peres 1896: 105). Ennek a testületnek az egy évtizeddel később írt, *Methodus Scholastica proscholis minoribus Kis Honthanis Ev. A. C. An. 1797* cím alatt megőrzött szabályzatát Szelényi Ödön is említi evangélikus iskoláztatásról írott művében (1917: 86). A Peres által feltárt adatok már a dualizmus kora előtt jelzik a tanítóegyesületek élénk munkáját: adatai szerint 1866-ban 65 egyesület működött. Ehhez több, helyi, vármegyei egyletalapítás története hozható példaként: Kotnyek István leírta például azt, hogy Zalában biztosan voltak már a népoktatási törvény előtt is tanítói testületek, mert forrásadatok vannak arról, hogy a Kiskomáromvidéki Tanítótestület és a Keszthely–Sümegvidéki Tanítótestület tagjai megvitatták az 1868-as törvényjavaslat szövegét (Kotnyek, 1978: 145). Baranya vármegyében is látszott, hogy a tanítók rövid idő alatt reagáltak Eötvös József 1867-es, egyesületalapításra buzdító felhívására, melyről a megyében először a *Pécsi Lapok* az évi augusztus 18-ai száma adott hírt. A kultuszminiszter felhívólevelét báró Lipthay Béla megyei főispánnak is megküldte, de ez csak három hónap múlva, október 9-én került a megyei közgyűlés elé (Komlói 1972: 75–83). A *Kalauz* című lap ugyanebben a hónapban *Egyesülünk* című cikkével lelkesített egyletalapításra (Rubus 1867: 5). Az első egylet, amelyik Baranyában Schneider István vezetésével megalakult, „szabad és általános” egyesület volt, 1867-ben 66 taggal jött létre, és Pécsi Tanítóegyesület néven működött (Peres 1896: 262; Márfi 1985–86: 193).

A *Néptanoda* című lap, mely több baranyai egylet közös újságja volt, 1867 decemberében adott hírt ennek a tanítóegyletnek a létrehozásáról (Néptanoda 1867: 7–8). Az egyletnek az volt a deklarált célja, hogy tapasztalatcsere, tudományos felolvasások és írásművek benyújtása teremtsen alapot a tanítói önképzéshez.

Az 1868: XXXVIII. törvénycikk aztán országszerte mérföldkövet jelentett a tanítóegyesületek alapítása és működése szempontjából: a községi és állami népoktatási intézetek tanítóinak és tanárainak ugyanis előírták benne, hogy alapítsanak tankerületi tanítói testületeket, azokat tovább bontva járási körökre. Kotnyek István kutatásai szerint a járási körök határai nem mindig estek egybe a közigazgatási határokkal (Kotnyek 1978: 148).

A törvényben az szerepelt, hogy évi két: őszi és tavaszi rendes gyűlést kell tartaniuk az egyesületeknek, valamint az is, hogy milyen tisztségviselőkkel dolgozzon egy-egy testület. Mivel a dualizmus elején a magyarországi népiskolák túlnyomórészt egyházi fenntartásúak voltak, a VKM felekezeti és közművelődési tanítói egyesületek megalakulását is támogatta. Arról, hogy milyen célokkal működtek akkoriban az egyletek, a Néptanítók Lapja egyik cikkében a szerző, Almásy János így írt: „Csak az egyesületek vagy testületek, mint a különböző fajú és jellegű iskolák tanítóinak raczionális alapon nyugvó tömörségei vannak hivatva a népoktatásügyet, a pedagógiát fejleszteni, a tanítók erkölcsi és anyagi érdekeit védeni, a nagyobb szabású egyetemes tanítógyűléseket, valamint az egységes szervezetű tanügyi politikának megállapítása céljából tartandó tanügyi kongresszusokat előkészíteni” (Almásy 1896: 5).

A dualizmuskori egyleti életet, civil szerveződésekét áttekintve, a tanítói és tanítónői egyletekre fókuszálva kitűnik, hogy azok nagyon sokfélék voltak. Jelentős forrásértékű az, a 25 kérdésből álló kérdőív, amit az 1894-es állapotokról adatokat bekérve, Peres Sándor körbeküldött az országban, azzal a szándékkal, hogy felmérje, hány és milyen tanítói egyesület működik és mi a fő tevékenységi körük. Szerette volna látni azt is, hogy rendelkeznek-e az egyesületek a törvényben előírt alapszabállyal, hogy mekkora a tagságuk, szednek-e tagdíjat, tartanak-e közgyűléseket, vannak-e kiadványaik, könyvtáruk, olvasnak-e és mennyit a tagjaik, és külön kérdés vonatkozott arra, hogy rendelkezik-e az egyesület tanszermúzeummal. (1881-ben országos, a VKM által is támogatott javaslat született arról, hogy minden vármegyében létesüljön tanszermúzeum.) Peres adatai szerint 1894 végéig 319 egyesület alakult Magyarországon, amelyek közül könyve kiadásának idején 291 még működött: köztük 14 országos és 277 helyi szervezet. Ezekből az adatokból látszik, hogy a tanítóegyletek helyi és felekezeti csoportjai mellett olyan országos tömörülések is léteztek, mint például a Péterfy Sándor által életre hívott Magyarországi Tanítók Eötvös-alapja, mely 1875-ben alakult meg, kifejezetten érdekvédelmi szervezatként. Péterfy már az 1860-as évektől igyekezett megszervezni a hazai tanítóság országos egyesületét, sokat cikkezve, vitázva, érvelve ezzel kapcsolatosan újságok hasábjain (főként a több évig általa szerkesztett Népművelők Lapjában) és tanítói gyűléseken. Ezzel kapcsolatos indítványát 1870-ben, az első egyetemes tanítógyűlésen terjesztette elő (Regős 1975: 163–164). Az Eötvös-alaphoz hasonlóan, országos hatókörben működött később az 1896-ban létrejött Állami Tanítók Országos Egyesülete, és a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága, mely 1909-től vált szövetséggé. Az állami iskolák pedagógusai mellett a felekezeti intézményekben dolgozók kisebb-nagyobb egyletei is törekedtek az összefogásra. Szelényi Ödön érdekes, később mások által is követett példaként emelte ki iskolatörténeti művében azt, hogy az evangélikus tanárok 1908-ban megalakult országos egyesülete a felekezethez tartozó iskolák tanítóságát is befogadta soraiba (Szelényi 1917: 236).

A tanítói egyletek egyébként ritkán tudtak valódi érdekvédelmi testületként működni, inkább volt jellemző rájuk az, hogy a jótevékenység és az önszegélyezés állt a tevékenységeik középpontjában.

Ez, a forrásokat nézve, az országban mindenütt alapvetően fontos volt: támogatásra szorultak ugyanis egyrészt a valamilyen betegség vagy idős koruk miatt munkaképtelenné vált tanítók és tanítónők, másrészt pedig a tanítók özvegyei és árván maradt gyermekei. Nem csupán vármegyei, hanem országos szinten is megfigyelhető volt az egyleteknek ez a kiemelt tevékenységi területe. Az 1855 és 1945 között működött Magyar Tanítónők Országos Mária Dorothea Egyesülete Rómer Flóris kezdeményezésére más célok mellett azért jött létre, hogy a kedvezőtlen anyagi körülmények között élő, illetve az idős és beteg tanítónőknek nyújtson támogatást. Ennek érdekében működtették Budapesten, a VIII. kerületi Orczy téren a Pucher József által tervezett, 1889-ben felavatott, ma is álló Magyar Tanítónők Otthonát (Gönczi 2021).

A tanítói egyesületek működésében kiemelt jelentőségű volt az, hogy a segélyezés mellett önképzőköri jelleggel funkcionáltak. Tulajdonképpen ezek a szerveződések teremtettek lehetőséget a tanítóknak és tanítónőknek, hogy a pályára kerülésük után is folyamatosan képezzék magukat és megvitassák a neveléssel és oktatással kapcsolatos gondolataikat. A tanítói tanácskozások jegyzőkönyveiből országszerte kitűnik, hogy az új tantervek, új módszerek bevezetése miatt 1868 után valóban szükség is volt az ön- és továbbképzésekre és fontos volt a falusi tanítóság esetében az is, hogy a modern mezőgazdasági ismereteket elsajátítsák, hogy aztán majd tudják közvetíteni is azokat településeik lakosságának (L. erről pl.: Varga 2007; Kéri 2020, 1995 stb.). Kelemen Elemér azt fogalmazta meg minderről, hogy „A tanítóegyletek munkájában való részvétel egyszerre jelentett kényszert és áldozatvállalást, de lehetőséget is a szakmai hiányosságok pótlására, az önművelésre és a továbbképzésre” (Kelemen 2007: 18). Az egyesületi értekezleteken gyakoriak voltak a (tan)könyv- és taneszközbemutatók, rendszeresen tartottak felolvasásokat módszertani és más témákról, és pályázatokat is kiírtak, arra buzdítva a tanítókat, hogy egy-egy témában elmélyedjenek. Peres kimutatásában 2432 olyan név szerepelt, akik felolvasásokat, előadásokat tartottak a tanítóegyleti üléseken.

A tanítóegyesületek kiadványai

A dualizmus időszakában Magyarországon fellendült a könyv- és sajtótermék-kiadás. A népoktatási törvény bevezetésével elindult az országos terítéssel, 7 nyelven kiadott heti-, majd kétheti lap, a Néptanítók Lapja. Ebben fennállása teljes időszakában nagy hely jutott a tanítói egyesületek híreinek, eredményeinek, és emellett az egyes testületek sok esetben saját, hosszabb-rövidebb életű sajtóorgánummal is rendelkeztek. 1896-ban Peres Sándor 4 írott és 28 nyomtatott, olyan közleményt ismert, amelyeknek a kiadása tanítói egyletekhez kapcsolódott. A Székesfővárosi Statisztikai Hivatal 1902-es évkönyve szerint a 338 budapesti egyesület közül 38 volt pedagógiai és közművelődési szerveződés, azt emelte ki ez a mű, hogy ezeknél az egyesületeknél a szaklapokra, a kiadványokra, pedagógiai célokra, közművelődési célokra, segélyezésekre” fordították a költségeket (Idézi: Dobrovits 1932: 15).

A Magyarországi Tanítók Országos Szövetségének a lapja volt 1909-től a *Tanítók Szövetsége* (1911-től a *Tanító*), az Állami Tanítók Országos Egyesülete pedig 1915 és 1919 között jelentette meg a *Magyar Kultúra* című lapját (majd, a dualizmus után, 1925-től pedig a *Magyar Népiskola* címűt). A Magyarországi Tanítók Eötvös-alapja 1914-től értesítőt adott ki *Eötvös-Alap* címmel. Az egyes felekezetek országos tanítói tömörüléseinek is voltak kiadványai, ilyen volt például az Izraelita Tanítók Országos Egyesülete által kiadott lap, az *Izraelita Tanügyi Értesítő* (1886–1944), a (Magyar) Református Tanítók Országos Egyesülete gondozásában megjelent *Tanítók Lapja* (1894–1944), az Országos Evangélikus Tanítóegyesület (majd Evangélikus Tanítók Országos Egyesülete) kiadványa, az *Evangélikus Népiskola* (1889–1948), a Keresztényszocialista Tanítók Szakszervezete pedig 1895-től 1919-ig a *Népnevelő* című lapot adta ki. A baloldali tanítók tömörüléseként létrejött Magyar(országi) Tanítók Szabad Egyesülete lapja az *Új Korszak* (1906–1919) volt. (L. erről: Magyar Kat. Lexikon)

Peres Sándor, újabban pedig Donáth Péter és Nagy Mária is nagyon fontos forráscsoportként említik még a tanítói tanácskozások, helyi, valamint országos tanítógyűlések jegyzőkönyvi anyagát. Ezeknek a szisztematikus, más kútfők anyagával összevetett elemzése segíthet jobban megérteni az egyesületi törekvéseket, a tanítóság munkájával kapcsolatos problémákat és eredményeket, valamint a tanítóképzés változásait és az azt kísérő vitákat, különösen például 1890-ben (L. erről: Donáth 2015).

Összegzés

A 19–20. század fordulójáig – miként más nyugati országokban is – Magyarországon csaknem négyezer egyesület, köztük háromezernél is több tanítói egylet alakult. Célkitűzéseiket tekintve abban egyetértettek az országos és helyi: vármegyei vagy városi hatókörű, különböző tanítói egyletek tagjai, hogy feladatuk erősíteni a tanítói hivatástudatot, a szakma szeretetét, harcolni a pedagógusok érdekérvényesítéséért, valamint teret adni a tanítók önművelésének és továbbképzéseinek. A dualizmus kezdeti időszakának egyletalapítási hullámáról ugyanakkor megállapítható, hogy az a századvégre a tanítói egyletek vonatkozásában is némileg lepadt, mert nem minden korábban alakult egylet bizonyult életképesnek, illetve bizonyos szerveződések egybeolvadtak. Az egyletalapítási kedv csökkenésének a folyamatosan egymásba alakuló, átrendeződő, nagyobb szövetségekbe tömörülő egyesületi „mozgás” mindemellett éppúgy háttéroka lehetett, mint annak belátása, hogy a tanítói egyletek lehetőségei érdekérvényesítési szempontból korlátozottak voltak. Ezzel együtt azonban világosan látszik, hogy a tanítói egyesületek tagjai nem csupán kirándulások és tanácskozások szervezésével foglalkoztak, hanem fontos szerepük volt országos vagy helyi viszonylatban is a tanítói professzionalizáció dualizmus kori kibontakozásában, szakmájuk alapjainak a megerősítésében, olykor napjainkig erően.

A tématerület további kutatása mind a tanítói egyletek alapításával, működésével és megszűnésével, mind pedig az egyes egyletek tevékenységi köreinek, kapcsolati rendszerének a pontosabb feltérképezésével kapcsolatosan hozhat még új eredményeket, ami nagyon fontos volna a korszak tanügyi, művelődéspolitikai törekvéseinek árnyaltabb megismeréséhez, a történeti Magyarország társadalom- és iskolatörténetének teljesebb megértéséhez, a pedagógusok régi és mai helyzetének a megértéséhez.

Irodalom

A tanítók önképzéséről. *Néptanoda*, 1867. dec. I/1. 7–8.

Almásy János (1896): a magyarországi tanító-egyesületek története. *Néptanítók Lapja*, 29., (20.), pp. 4–6.

American Federation of Teachers. <https://www.aft.org/> (A letöltés ideje: 2024. 05. 20.)

Baska Gabriella–Nagy Mária–Szabolcs Éva (2001): *Magyar tanító, 1901*. Pécs: Iskolakultúra.

Borbíró Fanni (2007): Budapesti nőegyletek 1862–1904. In: Fábri Anna–Várkonyi Gábor (Szerk.): *A nők világa: Művelődés- és társadalomtörténeti tanulmányok*. Budapest: Argumentum, pp. 185–207.

Burucs Kornélia (1993): Nők az egyesületekben. *História*, (2.), pp. 15–18.

Csáky Albinné (1895): *A Nőkérdés – A Mária Dorothea-egylet tízéves fennállásának ünnepe*. Budapest: Mária Dorothea Egylet kiadása.

Dobrovits Sándor (1932): Budapest egyesületei. *Statisztikai Közlemények*, Illyefalvi I. Sándor (Szerk.): Budapest: Budapest székesfőváros háziinyomdája.

Domaniczky Endre (2012): Adalékok a magyar egyesülési jog szabályozásához a dualizmus korában. *Jogtörténeti Szemle*, 1., pp. 1–16. https://epa.oszk.hu/04100/04139/00045/pdf/EPA04139_jogtorteneti_szemle_2012_01_01-16.pdf (A letöltés ideje: 2024. 05. 20.)

Donáth Péter (2015): Tanítói, tanári viták a magyarországi tanítók társadalmi küldetéséről, helyzetük javításáról, a tanítóképzés korszerűsítéséről, felsőfokúvá tételéről, 1890–1905. Különlenyomat a Donáth Péter (Szerk.): *Filozófia – művelődés – történet 2015* című kötetből. Budapest: Trezor, pp. 224–387. <https://mek.oszk.hu/14800/14883/14883.pdf> (A letöltés ideje: 2024. 05. 25.)

Felkai László (1970): Tanítók helyzete az 1868. évi népoktatási törvény kibocsátása után. In: Kőte Sándor (Szerk.): *Neveléstörténeti tanulmányok*. Budapest: Magyar Pedagógiai Társaság, pp. 323–340.

FIMEM–RIDEF: *Pédagogie Freinet*. <https://www.fimem-freinet.org/en/taxonomy/term/115> (A letöltés ideje: 2024. 06. 07.)

Friml Aladár (1913): *Az 1777-iki Ratio educationis*. Budapest: Katholikus Középiskolai Tanáregyesület, <https://real-eod.mtak.hu/2393/1/Az%201777-iki%20Ratio%20Educationis.pdf> (A letöltés ideje: 2024. 05. 20.)

Gönczi Ambrus (2021): Ma is áll a Magyar Tanítónők Otthona. *PestBuda – Online várostörténeti és kulturális folyóirat*, december 17. https://pestbuda.hu/cikk/20211217_ma_is_all_a_magyar_tanitonok_otthona_a_szegeny_sorban_elo_pedagogusok_koltozhatnak_be_a_tornyos_epuletbe (A letöltés ideje: 2024. 06. 02.)

Gyáni Gábor–Kövér György (2006): *Magyarország társadalomtörténete*. Budapest: Osiris.

Kelemen Elemér (2007): *A tanító a történelem sodrában. Tanulmányok a magyar tanítóság 19–20. századi történetéből*. Pécs: Iskolakultúra.

Kelemen Elemér (2004): Pedagógusszervezetek és -mozgalmak Magyarországon a 19. században. *Iskolakultúra*, 6–7., pp. 146–155.

- Kéri Katalin (2020): Tanítói egyletek a történeti Baranyában. *Tudásmenedzsment*, 21., különszám, pp. 121–127.
- Kéri Katalin (2019): Nőegyletek a dualizmus kori Magyarországon. *Civil Szemle*, 16., (2.), pp. 21–30.
- Kéri Katalin (2013): Pedagógiai sajtó a dualizmus kori Baranyában. *Neveléstörténet*, 10., (1–4.), pp. 33–43.
- Kéri Katalin (1995): Tanítók a baranyai római katolikus népiskolákban: 1868–1918. *Iskolakultúra*, 5., (5.), pp. 36–44.
- Kiss Zsuzsanna (2006): Tóth Árpád: Önszerveződő polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban. Könyvismertetés. *Korall*, 7., (23.), pp. 223–226. https://epa.oszk.hu/00400/00414/00016/pdf/EPA00414_Korall_2006_23_223kiss.pdf (A letöltés ideje: 2024. 06. 03.)
- Kissné Zsámboki Réka (2015): *Egy Freinet-szellemű óvodai innováció az 1990-es évek alternatív pedagógiai mozgalmában*. Pécs: Edenscript.
- Klingenberg Jakab (1907): *A Pécsi Tanítóegylet 40 éves vázlatos története*. Pécs.
- Komlósi Sándor (1972): Az Eötvös-féle népnevelési egyletek alakítására irányuló törekvések sora Baranyában. *Baranyai Művelődés*, 1., 75–83.
- Kotnyek István (1978): *Alsófokú oktatás Zala megyében 1918-ig*. Zalaegerszeg: Zala megyei Levéltár. (Zalai Gyűjtemény 9. sz.)
- Lantos István (1980): A magyarhoni tanítóegyletek országos szövetsége (1872–1874.) In: Mészáros István (Szerk.): *Tanulmányok a magyar nevelésügy XVII–XX. századi történetéből*. Budapest: Akadémiai. pp. 69–184.
- Márfi Attila (1985–86): Baranya vármegye egyesületei (1867–1914). *Baranyai Helytörténetírás*. Pécs. pp. 193–214.
- Meyers, Peter V. (1989): Elemi iskolai tanítók a XIX. századi Franciaországban: professzionalizálódás konfliktusokkal. In: Bajomi Iván (Szerk.): *Állam, népoktatás, tanítói hivatás. Iskola/Mester*, 7, Budapest: Oktatókutató Intézet, pp. 41–65.
- Nagy Mária (1996): Tanítói és tanáregyesületek Magyarországon. *Új Pedagógiai Szemle*, pp. 201–208. http://epa.niif.hu/00000/00035/00224/pdf/EPA00035_upsz_1996_07-08_201-208.pdf (A letöltés ideje: 2024. 05. 20.)
- Németh András (2012): Magyar pedagógusképzés és pedagógus szakmai tudásformák I. 1775–1945. *Nemzeti fejlődési trendek, nemzetközi recepciók hatásai*. Budapest: ELTE Eötvös.
- Pedagógusegyesületek (2005). In: *Magyar Katolikus Lexikon* (elektronikus változat). Budapest: Szent István Társulat. <https://lexikon.katolikus.hu/P/pedag%C3%B3gusegyes%C3%BCletek.html> (A letöltés ideje: 2024. 05. 20.)
- Peres Sándor (1896): *A magyarországi tanító-egyesületek története*. Budapest: A VKM támogatása mellett kiadja a Magyarországi Tanítók Országos Bizottsága.
- Porcher, Pierre (2020): State and School in Europe (Nineteenth–Twenty-first Century) In: *Digital Encyclopedia of European History*. Paris: Sorbonne Université. <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/education-teaching-and-professional-training> (A letöltés ideje: 2024. 05. 20.)
- Pór Edit (1988): *A magyarországi egyesületek címtára 1–3*. Budapest: Művelődéskutató Intézet.
- Ramirez, Francisco O.–Boli, John (1989): A népoktatás politikai megteremtése: európai kezdetek és világméretű intézményesülés. In: Bajomi Iván (Szerk.): *Állam, népoktatás, tanítói hivatás. Iskola/Mester*, 7, Budapest: Oktatókutató Intézet, pp. 7–40.
- Regős János (1975): Az Eötvös-alap első évtizedei. *Magyar Pedagógia*, pp. 163–176.
- Rubus (1867): Egyesüljünk. *Kalauz*, október 29. IV/1. 5.
- Szelényi Ödön (1917): *A magyar ev. iskolák története a reformációtól napjainkig. Különös tekintettel a középiskolákra*. Pozsony: Grafikai Műintézet, Wigand K. F.

Tóth Árpád (2005): *Önszervező polgárok. A pesti egyesületek társadalomtörténete a reformkorban.* Budapest: L'Harmattan.

Varga László (2007): *A pannonhalmi egyházmegye népiskolái a XIX–XX. században.* Budapest: Historia Ecclesiastica Hungarica Alapítvány–Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség (METEM).

Fotó/Németh István Péter